

УДК 372.3

ORCID iD 0000-0003-1035-6521

**ВІТЧИЗНЯНІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Лія Олійник

У статті розглянуто можливості дошкільної освіти у формуванні цілісної картини світу дітей дошкільного віку. Висвітлено погляди сучасних вітчизняних науковців на світосприймання та світобачення, їх роль у загальному розвитку дитини-дошкільника. Одним із найважливіших новоутворень старшого дошкільного віку є цілісна картина світу, яку акумульовано у світогляді – системі поглядів дитини на світ та власне місце в ньому, виражено у ставленні дитини до навколишньої дійсності та до себе, у зумовлених цими поглядами діях, принципах, ідеалах, ціннісних орієнтаціях.

Ключові слова: дитина дошкільного віку, дошкільна освіта, цілісна картина світу, образ світу, сприймання, світобачення.

**DOMESTIC PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL STUDIES TO FORM A
HOLISTIC PICTURE OF THE WORLD IN CHILDREN OF PRESCHOOL AGE**

Liia Oliinik

The article describes the possibilities of preschool education in the formation of a holistic picture of the world of preschool children. The views of domestic scientists on the perception and vision of the world, their role in the overall development of a preschool child are highlighted.

A holistic worldview as a landmark is one of the most important neoplasms of senior preschool age. The child's worldview is accumulated in the world of perception – the system of his or her views on the world and its place in it, on the attitude to the surrounding reality and itself, as well as the positions, beliefs, ideals, values oriented by these views.

The primary task for pedagogical staff of pre-school institutions should be to develop the child's personality and competences, as opposed to the traditional preschool preparation for schooling. Only with this approach will a child from the first years of life learn to reach his or her potential, to be open to life experiences, to live in harmony with the environment and to be himself, to live his own life and not another's life.

To be an educator, you need to remember your childhood well and look at it sometimes. In order for the picture of the growing personality to be relatively complete, realistic, systematic, it is necessary to create the conditions for meeting the need for a multifaceted experience (not only filtered). For a preschooler to be cheerful, optimistic, world-view and self-deprecating, they need to be kept out of isolation in their peer group, alienation and indifference, from substitute for live communication - via computer, smart phone, computer.

Keywords: preschool child, preschool education, a holistic picture of the world, the image of the world, perception of the world, vision of the world

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Повсякдень дошкільник виконує різноманітні життєві завдання. Їхня складність

і новизна потребують від дитини вміння класифікувати життєві події за їх значущістю, безпекою, корисністю. Тому, починаючи з дошкільного дитинства, дорослі мають формувати в дітей свідоме ставлення

до життя, уміння виділяти, класифікувати, запам'ятовувати та збагачувати свій особистий досвід сучасною інформацією.

Тож першочерговим завданням для педагогічних працівників закладів дошкільної освіти має стати розвиток особистості дитини, її компетентностей, на відміну від традиційної підготовки дошкільників до навчання у школі. Тільки за такого підходу дитина з перших років життя буде вчитися реалізувати свій потенціал, буде відкритою для життєвих вражень. Навчиться жити у злагоді з довкіллям та бути собою, прожити своє, а не чуже життя.

Усе це враховано та реалізовано в початкових класах Нової української школи. Наразі, коли нинішня очільниця Міністерства освіти і науки України Ганна Новосад наголосила на необхідності освітньої реформи в дошкільній освіті, прийшов час звернути більш пильну увагу освітян на формування цілісної картини світу в дітей саме з дошкільного віку.

Метою статті є представлення проблеми формування цілісної картини світу в дітей дошкільного віку в теоретичному аспекті; аналіз вітчизняної наукової літератури з досліджуваної проблеми та окреслення загальних засад формування цілісної картини світу в дітей дошкільного віку. Означені завдання пов'язані з виконанням науково-дослідної роботи кафедри теорії й методики дошкільної та початкової освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти «Підвищення фахової компетентності педагогічних працівників із формування цілісної картини світу в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку». Науково-педагогічні та педагогічні працівники кафедри працюють безпосередньо з педагогами закладів дошкільної освіти та вчителями початкової школи й створюють умови для підвищення їхньої кваліфікації із зазначеної в кафедральному дослідженні проблеми.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Олена Леонтіївна Кононко, доктор психологічних наук, яка вивчає проблеми

розвитку особистості в ранньому онтогенезі, формування основ її життєвої компетентності, реалізації системного підходу до розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку, розвитку в старших дошкільників цілісного світобачення, вважає, що світобачення особистості визначає зміст і форму її життєвої позиції, характер стосунків із людьми, цілі та ідеали (Кононко О. Л., 2004, с. 6).

Плеяда вітчизняних науковців з наукової школи Олени Кононко під світобаченням дошкільника розуміють внутрішній погляд дитини на природу, культуру, людей, саму себе, життя, його сенс, устрій. По суті, йдеться про цілісне уявлення особистості, яка зростає, про життя в його різних вимірах, формах, аспектах. Ним об'єктивується важливість забезпечення органічного зв'язку «знань – вражень – дій» дошкільників, сформованість елементарних уявлень про широкий контекст сучасного життя, його особливості, привабливі та вразливі сторони. Не адаптовану до віку людини, перекручену, емоційну негативно забарвлену інформацію відповідного змісту дитині транслують ЗМІ, радіо, телебачення. Найменше ми, педагоги. Тому маємо дитячі неврози, різні фобії, небажання малюків дорослішати. Час вимагає посилення уваги освітян до такого напрямку педагогічної роботи, як формування в дошкільників п'яти-семи років життя, хай поки що дитячого, схематичного, проте цілісного, наукового, оптимістичного світобачення. Його сформованість засвідчується здатністю дошкільника виявляти сприйнятливості до різноманітних життєвих вражень, відкритість новому; умінням вдивлятися і бачити сутнісне; спроможністю розмірковувати, висувати елементарні гіпотези, апробувати їх на практиці, експериментувати, узагальнювати інформацію, усвідомлювати її значення у своєму житті, смисл та цінність власного життєвого досвіду. Саме він дозволяє дитині «примірювати» світ, що постійно розширюється, до своїх обмежених уявлень (Кононко О. Л., 2013).

Доктор педагогічних наук, професор

Гавриш Наталія Василівна та авторський колектив монографії, що присвячена дослідженням особливостей соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, дійшли висновку, що наукова картина світу у старшому дошкільному віці ефективно формується за умов:

- наближення змісту освітніх завдань закладу дошкільної освіти до реалій сьогодення;
- створення в закладі дошкільної освіти інтегрального освітнього простору, що сприяє розумінню дитиною доступних віку взаємозв'язків та взаємозалежностей;
- насичення наочно-образного способу світобачення дією, грою, різними соціальними ролями, художньою діяльністю;
- збагачення життєвих вражень дітей, надання допомоги в пізнанні ними життя в різних просторово-часових вимірах;
- урахування дорослими особистого життєвого досвіду дошкільника, його індивідуальної історії життя; надання дітям можливості передавати свої життєві враження в різний спосіб – проговорювати їх, передавати художніми образами (малюнками, мелодією, мімікою тощо);
- управління в умінні вдивлятися, придивлятися, прислухатися, дослухатися, бути відкритими світу;
- зіставлення між собою вражень про світ та себе, одержаних під час безпосереднього спостереження, обстеження; використання різних знарядь та інструментів (телескопа, бінокля, збільшеного скла, мікроскопа, окулярів різного кольору, справжніх та ігрових) і з різної відстані, у різному масштабі, на різній швидкості (з літака, автомобіля, на велосипеді, під час пішої мандрівки);
- обговорення життєвих проблем і вражень на відкриті і «закриті» теми (народження, смерть);
- окультурення бажань, формування

системи цінностей, орієнтації на баланс матеріальних і духовних потреб;

- формування позитивного мислення, оптимістичного самопочуття; забезпечення дитині простору її власного «Я» (ніші, перегородки, можливість на певний час усамітнитися), безпечну для її самопочуття дистанцію (Богущ А. М. та інші, 2000).

Доктор психологічних наук, професор, керівник авторського колективу оновленої освітньої програми для дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» та навчально-методичного комплексу до неї Піроженко Тамара Олександрівна підкреслює, що з п'ятирічного віку починається справжній розквіт ідей «маленьких філософів». Дитина будує картину світу, вигадує, створює теоретичні концепції, схеми глобального світоглядного характеру. Існує парадокс між низьким рівнем її інтелектуальних можливостей і високим рівнем пізнавальних потреб. На жаль, у дошкільному закладі, а тим більше в початковій школі дитину змушують від глобальних, світоглядних проблем перейти до суто «предметних». Уже тут виявляється невідповідність між пізнавальними потребами особистості, яка зростає, й тим, чого її здебільшого навчають педагоги. Упродовж перших шести (семи) років життя відбувається цілісний загальний розвиток малюка. Важливою особливістю розвитку дитини дошкільного віку є те, що набуті нею знання, дії, здібності мають загальний, не спеціалізований характер. Дитина поки що навчається бути людиною, набуває того, що необхідне кожному в будь-якій сфері життя (Піроженко Т. О., 2010).

Вітчизняні дослідниці висвітлили питання, що пов'язані із формуванням цілісної картини світу в дітей дошкільного віку: сформованість уявлень старших дошкільників про світ дорослого (Луценко В. О., 2012); педагогічні умови формування в дітей старшого дошкільного віку ціннісного самоприйняття (Сидельникова О. Д., 2012); формування у старших дошкільників доброзичливих взаємин (Терещенко О. П.,

2012); сформованість уявлень про предмети в дитячій картині світу (Шелестова Л. В., 2012); складові формування у старших дошкільників цілісного уявлення про дитячу життєдіяльність (Якименко Л. Ю., 2012) під час науково-практичних конференцій в Івано-Франківську, Маріуполі, Луганську.

Висновки цих досліджень акумульовано в таких тезах: 1) Дитина з раннього віку засвоює початкові понятійні форми (категорії). 2) Це впливає на її розумову діяльність, характер взаємин зі світом і ставлення до нього, відбивається на світогляді дошкільника (системі поглядів на світ та своє місце в ньому), сприяє розвитку інтелектуальних, емоційних, моральних цінностей. Опанувавши категоріальні знання, дитина перетворюється на дослідника, пошукувача, здобувача знань. 3) Завдяки цьому недиференційоване, злите, нечітке уявлення про світ та себе набуває більшої ясності, цілісності, системності. 4) Це дозволяє дошкільнику, з одного боку, класифікувати сприйняті образи, а з іншого – установлювати в докільці важливі зв'язки і залежності завдяки аналітико-синтетичній діяльності. 5) Елементарне, проте категоріальне бачення світу допомагає особистості, яка підростає, приймати розумні рішення в нових, невизначених та конфліктних ситуаціях.

Старший дошкільний вік – сензитивний для формування цілісної картини світу період завдяки наявному в дитини сенсорному досвіду та зачаткам логічного мислення. Вона усвідомлює існування сутнісних, типових, змінних, схожих і не схожих, випадкових, своєрідних особливостей у докільці. У неї розвивається конфігурація образу світу, елементарна рефлексія, внутрішній план дій, більш-менш адекватна самооцінка, супідрядність мотивів, орієнтація в елементарних просторово-часових характеристиках життя людини і свого власного.

Картина світу дитини дошкільного віку залежить від виховання, віку, статеві та етнічної належності, особливостей психічної організації (емоційної сприйнят-

ливості, чутливості, стабільності-імпульсивності, спрямованості інтересів, ідеалів, попереднього життєвого досвіду, характеру спілкування з рідними та близькими дорослими тощо). Ураховуючи це, можна говорити про множинність світів, клаптевість картини світу дошкільника, який перебуває в різних життєвих ситуаціях, спілкується з різними людьми. Чи означає це недоцільність серйозного ставлення до проблеми формування в дошкільному віці загальної картини світу, дитячого світогляду, оптимістичного світобачення? У жодному разі! Тому що вони орієнтують або дезорієнтують її в житті, допомагають або гальмують процес знаходження правильного рішення у складній ситуації, сприяють або перешкоджають формуванню елементарних форм життєвої компетентності як особистісної досвідченості дитини.

Розвиток дитини дошкільного віку визначається діяльнісно опосередкованим типом взаємовідносин, що складаються з найбільш значущим для неї соціальним оточенням – батьками, родиною, педагогами закладу дошкільної освіти, однолітками. Специфікою формування світогляду в дошкільному віці є бажаний образ картини світу дитини, що формується в процесі спільної з дорослими та власної діяльності дитини, в якій ті чи інші окремі характеристики підтверджуються, закріплюються та відображаються в дитячій свідомості. Формування особистісних якостей дитини відбувається в тісній взаємодії зі значущими для неї дорослими. Насамперед це – найближче родинне оточення, яке формує первинний образ дитячого світогляду. Психологи встановили, що деякі якості особистості та самосвідомість залежить від того, яка кількість дорослих доглядала та турбувалася про неї в перші роки життя. Якщо дорослих багато, то це сприяє розвитку в дитини підвищеної чутливості до думки оточення, полегшує утворення навичок колективної поведінки, що базується на груповій взаємозалежності. Дитяча ігрова група прискорює формування комунікативних навиків, допомагає дитині брати на себе

роль іншого та приборкує дитячий егоцентризм. Неабиякий вплив на дитину справляє особистість вихователя. Вихователь у закладі дошкільної освіти – це уособлення в дитячому розумінні сутності поняття «дорослий». Усі його особистісні прояви діти сприймають як зразок для наслідування, а емоційно-оцінне ставлення виступає регулятором особистісних взаємовідносин дитини з дорослим. Дитина прагне до позитивного емоційного контакту з вихователем, отримання від нього схвальної оцінки власних дій, її самооцінка пов'язана зі ставленням вихователя до неї. Отже, складна природа взаємодії вихователя з дитиною має враховувати функціональний та особистісний аспекти, у межах яких педагог в очах дитини набуває індивідуальної своєрідності.

Незважаючи на те, що за останні два десятиліття було проведено чимало вітчизняних досліджень з проблеми формування цілісної картини світу в дітей дошкільного віку та опубліковано їх результати, залишається малодослідженим аспект підвищення фахової компетентності педагогів дошкільників із формування цілісної картини світу в дітей дошкільного віку в післядипломній освіті. Адже під час підвищення власної кваліфікації у педагогічних працівників закладів дошкільної освіти є можливість актуалізувати для себе певні освітні напрями розвитку вихованців щодо формування в них цілісної картини світу, яка накопичується завдяки світогляду.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одним із найважливіших новоутворень старшого дошкільного віку є цілісна картина світу, яку акумульовано у світогляді – системі поглядів дитини на світ та власне місце в ньому, виражено у ставленні дошкільника до навколишньої дійсності та до себе й у зумовлених цими поглядами діях, принципах, ідеалах, ціннісних орієнтаціях.

Образ світу – це відображення життєвих реалій у свідомості особистості. Він є цілісним формуванням пізнавальної

сфери дошкільника, орієнтує особистість, регулює її поведінку, дозволяє співвідносити суб'єктивне бачення з реаліями життя. Він складається з пізнавальних, емоційних, художніх образів, уявлень дитини, які формують її індивідуальну картину світу. Рівень свідомості є істотним показником формування образу світу дитини: наскільки дошкільник здатний розповісти про своє світобачення природи, предметів, людей, себе; наскільки вміє висловлювати думки в віршах, оповіданнях, казках, музиці, малюнках.

Дошкільник постійно пов'язує свої знання з інформацією, яку отримує від інших людей, він не здатний пізнавати світ природи, предметів, людей, себе один на один із собою. У його свідомості не просто концентруються зовнішні враження і відносини, але конструюється, створюється свій суб'єктивний образ світу, а не його фотокопія. Розуміння сенсу людського життя відбувається через реконструкцію свідомості вражень, класифікації об'єктів, явищ, ситуацій, подій, дій людей. Оцінюючи те, що відбувається, дитина спирається на власний життєвий досвід, готові судження у своїй пам'яті. Будуючи образ реальності, дитина постійно його уточнює, іноді радикально перебудовує, кодує і зберігає важливу життєву інформацію та відтворює її за необхідності, узагальнює схожість одних і визначає відмінності інших об'єктів навколишнього світу.

Тобто образ світу дошкільника складається здебільшого під впливом «значущих інших». Межі сприйняття світу дошкільника, його цілі формуються у процесі спілкування з дорослими, насамперед родичами і педагогами в його суб'єктивній реальності. Вона може бути наближена до дійсності, може бути прикрашеною або погіршеною копією реальності, що керується системою цінностей впливових дорослих, які відіграють значну роль у формуванні дитячої картини світу. Наприклад, формуванню в дошкільників національного світогляду, елементарного усвідомлення і переживання доступних їм цінностей, ві-

дображених у базових концептах української культури, будуть сприяти патріотично налаштовані дорослі.

Дитячий світогляд формується в результаті пізнання дитиною світу в діяльності, через діяльність, узагальнення досвіду діяльності. Він впливає на процес діяльності, збагачуючи її новим досвідом (із позиції набутих знань) орієнтування в реальному світі, що є механізмом реалізації його специфічної функції – власне психіки. Будуючи картину світу, дитина вигадує, трансформує щось, винаходить свою теоретико-практичну схему світобудови.

Світ особистості як соціокультурний феномен є сферою безпосередньої життєдіяльності людини. Ця сфера визначається індивідуальністю, ідеальністю, комунікативними проявами та активністю. Світ дитинства – невід’ємна частка людського суспільства. Суспільство не може пізнати себе, не зрозумівши закономірностей розвитку, водночас не можна зрозуміти світ дитинства без знань про особливості його субкультури.

Світобачення – внутрішній погляд дитини на світ у його цілісності, різноманітності, взаємозв’язках і взаємних залежностях; усвідомлення значення світу у своєму житті; здатність побачити в ньому головне, відчути, роздивитися, відкрити для себе всі його основні «сюжети», збагатити свої життєві уявлення, враження, досвід; зрозуміти смисл і цінність світу, значення самого себе для оточення, щоб правильно в ньому орієнтуватися, конструктивно вирішувати проблеми, «не заблукати в житті».

Освітлянам-дошкільникам, виходячи з вищезазначеного, слід актуалізувати для себе такі освітні напрями:

1. Розширення, збагачення, систематизація уявлень дошкільників про довкілля (природне, предметне, соціальне) та себе. Приділення уваги вихованню в дітей позитивного ставлення до себе, інтересу не лише до своєї зовнішності, фізичних та розумових здібностей, а й до внутрішнього світу (думок, переживань, намірів, ідеалів, ставлень).

2. Надання пріоритету не розрізним, а інтегрованим знанням про навколишній світ та власне «Я».

3. Розширення кругозору дітей за рахунок надання їм широкої життєво важливої інформації, а не лише шкільної спрямованості.

4. Формування в дошкільників первинної цілісної наукової, реалістичної картини світу та «Я»-концепції.

5. Звернення особливої уваги на соціально занедбаних дітей, дошкільників, що виховуються в релігійних сім’ях; організація з ними диференційованої та індивідуальної роботи з формування картини світу та адекватного уявлення про себе.

6. Збагачення та урізноманітнення форм конструктивної взаємодії дітей із реальним світом, розширення масштабу групової кімнати та прилеглої до будинку або закладу території.

7. Плекання оптимістичного світобачення та самопочуття кожної дитини, навчання вміння визначати причини потрапляння в складну ситуацію, сприйняття її як життєвого уроку, знаходження конструктивного виходу з неї, формулювання належних висновків.

8. Проведення з дітьми доступних за змістом і зрозумілих за формою бесід про особливості сучасного життя, великі можливості сьогодення й наявні ризики.

9. Управління дітей в умінні бачити суперечності, проблеми, невідповідності, знаходити способи і прийоми їх оптимального розв’язання.

10. Виховання в дошкільників почуття гумору, уміння знаходити смішне (у довкіллі, в інших людях, у собі), по-філософськи ставитися до труднощів.

Дошкільна освіта має враховувати логіку природного розвитку сучасного дошкільника, становлення його світобачення, результатом якого є картина світу. Цілісна картина світу є особистісною характеристикою дитини, результатом її світобачення, вираженим в уявленнях про світ та своє місце в ньому. Ці уявлення характеризуються: поєднанням реального й образно-

го, ступенем упорядкованості об'єктів і явищ дійсності та культурних цінностей, усвідомленості взаємозв'язків та взаємозалежностей у світі, емоційно-ціннісним забарвленням, відображенням у самостійних продуктах діяльності та реалізацією у вчинках.

Висновки. Дослідники феномена дитячої субкультури зазначають, що дитинство як особливий специфічний етап розвитку особистості можна зрозуміти через систему дитячих уявлень, образів, почуттів і настроїв, через які дитина сприймає культуру дорослих, осмислює власний життєвий шлях. Дитяче співтовариство є носієм цього культурного пласту, що формується внаслідок статево-рольової стратифікації суспільства вже на ранніх етапах соціогенезу та виконує важливі функції соціалізації дитини. Життя старшого дошкільника нерозривно і більшою мірою пов'язано з дитячим співтовариством, яке для нього стає визначальним у пізнанні навколишнього світу, формуванні власного світогляду як системи особистісних установок, що спонукають до практично-перетворювальної діяльності. Світогляд виступає засобом узагальненого ціннісного ставлення до навколишнього світу, формує життєву позицію особистості, власне соціальне «Я». Змістова складова світогляду відображає систему ціннісних орієнтацій особистості, що мотивує її поведінку, со-

ціальну діяльність, визначає алгоритм реалізації її потенційних можливостей.

Щоби бути педагогом-дошкільником, треба добре пам'ятати власне дитинство та іноді повертатися думками до нього. Щоб картина світу дошкільника була відносно повною, реалістичною, систематизованою, треба створити умови для забезпечення його потреби в багатоманітних враженнях, а не тільки у відфільтрованих. Щоб дитина почувала себе бадьорою, її світобачення було оптимістичним, а картина світу та уявлення про себе реалістичними та життєдайними, слід уберегти її від ізоляваності у групі однолітків, відчуженості та байдужості, від комунікацій із комп'ютером, планшетом, смартфоном замість живого спілкування.

Результати дослідження, викладені в цій публікації стануть у пригоді на другому проектувально-моделювальному етапі науково-дослідної роботи над кафедральною темою «Підвищення фахової компетентності педагогічних працівників із формування цілісної картини світу в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» у 2020 році під час апробації педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування цілісної картини світу в дітей дошкільного віку та розроблення моделі формування цілісної картини світу в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М., Варяниця Л. О., Гавриш Н. В., Курінна С. М., Печенко І. П. Діти і соціум : Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : Монографія / за заг. ред. Н. В. Гавриш. – Луганськ, 2000. – 320 с.
2. Кононко О. Л. Самосвідомість у житті дошкільника / О. Л. Кононко / У зб. : Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закладах освіти. – Рівне, 2004. – С. 6–10.
3. Луценко В. О. Сучасний стан сформованості уявлень старших дошкільників про світ дорослого [Текст] / В. Луценко // Сучасний виховний процес : сутність та інноваційний потенціал : Матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / [за ред. О. Сухомлинської, І. Беха, Г. Пустовіта, О. Мельника]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – С. 200 – 204.
4. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника : перспективи розвитку / Т. О. Піроженко : навчально-методичний посібник. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с.

5. Сидельникова О. Д. Педагогічні умови формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного самоприйняття [Текст] / О. Сидельникова // Актуальні проблеми науки та освіти : Матеріали XIV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ : Зб. наук. праць / За заг. редакцією К. В. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2012. – С. 278–280.

6. Терещенко О. П. Формування у старших дошкільників доброзичливих взаємин [Текст] / О. Терещенко // Дошкільна освіта : традиції та інновації сучасної теорії та практики : Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. за заг. ред. Н. В. Гавриш. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 221–229.

7. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення : навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / Авт. кол-в : Кононко О. Л., Луценко В. О., Нечай С. П., Плохій З. П., Сидельникова О. Д., Старченко В. А., Терещенко О. П., Шелестова Л. В., Якименко Л. Ю. – К. : «Імекс-ЛТД». – 2013 – 260 с. / Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/2307/1/ploxiy_2013.pdf.

8. Шелестова Л. В. Уявлення про предмети в дитячій картині світу / [Текст] Л. В. Шелестова // Сучасний виховний процес : сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / За заг. ред. О. Сухомлинської, І. Бега, Г. Пустовіта, О. Мельника; літ. ред. І. П. Білоцерківець. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – Вип. 2. – С. 29 – 32.

9. Якименко Л. Ю. Складові формування у старших дошкільників цілісного уявлення про дитячу життєдіяльність. [Текст] / Л. Якименко / Сучасний виховний процес : сутність та інноваційний потенціал : Матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / [за ред. О. Сухомлинської, І. Бега, Г. Пустовіта, О. Мельника]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – С. 200–204.

REFERENCES

1. Bohush A. M., Varyanytsya L. O., Havrysh N. V., Kurinna S. M., Pechenko I. P. (2000). Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsiyi ditey doshkil'noho ta molodshoho shkil'noho viku [Children and society: Features of socialization of children of preschool and primary school age]. Monograph. N. V. Havrysh (Ed.). Luhans'k, 320 (ukr).

2. Kononko O. L. (2004). Samosvidomist' u zhytti doshkil'nyka [Self-awareness in the life of a preschooler]. Updating the content, forms and methods of education and training in educational institutions. Rivne, 6 – 10 (ukr).

3. Lutsenko V. O. (2012). Suchasnyy stan sformovanosti uyavlen' starshykh doshkil'nykiv pro svit dorosloho [The current state of formation of ideas of senior preschoolers about the world of adults]. The modern educational process: essence and innovative potential. Proceedings of the All-Ukrainian Conference. O. Sukhomlyns'ka, I. Bekh, H. Pustovit, O. Mel'nyk (Ed.). Ivano-Frankivs'k : NAIR, 200 – 204 (ukr).

4. Pirozhenko T. O. (2010). Osobystist' doshkil'nyka: perspektyvy rozvytku [Personality of a preschooler: prospects for development]. Ternopil' : Mandrivets', 136 (ukr).

5. Sydel'nykova O. D. (2012). Pedahohichni umovy formuvannya u ditey starshoho doshkil'noho viku tsinnisnoho samo pryynyattya [Pedagogical conditions for the formation of value self-acceptance in older preschool children]. Actual problems of science and education. Proceedings of the All-Ukrainian Conference. K. V. Balabanov (Ed.). Mariupol' : MDU, 278 – 280 (ukr).

6. Tereshchenko O. P. (2012). Formuvannya u starshykh doshkil'nykiv dobrozychlyvykh vzayemyn [Formation of friendly relationships among senior preschoolers]. Preschool education: traditions and innovations of modern theory and practice. Proceedings of the All-

Ukrainian Conference. N. V. Havrysh (Ed.). Luhans'k : DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 221 – 229 (ukr).

7. Kononko O.L., Lutsenko V.O., Nechay S.P., Plokhyy Z.P., Sydel'nykova O.D., Starchenko V.A., Tereshchenko O.P., Shelestova L.V., Yakymenko L.YU. (2013). Formuyemo u starshykh doshkil'nykiv tsilisne svitobachennya [Form a holistic outlook for older preschoolers]. Kyiv : «Imeks-LTD», 260 (ukr).

8. Shelestova L. V. (2012). Uyavlennya pro predmety v dytyachiy kartyni svitu [The idea of objects in the children's picture of the world]. The modern educational process: essence and innovative potential. materialy zvit. Proceedings of the All-Ukrainian Conference. O. Sukhomlyns'ka, I. Bekh, H. Pustovit, O. Mel'nyk (Ed.). Ivano-Frankivs'k : NAIR (2). 29 – 32 (ukr).

9. Yakymenko L. YU. (2012). Skladovi formuvannya u starshykh doshkil'nykiv tsilisnoho uyavlennya pro dytyachu zhyttyediyal'nist' [Components of forming in the senior preschoolers a holistic view of children's life]. The modern educational process: essence and innovative potential. Proceedings of the All-Ukrainian Conference. O. Sukhomlyns'ka, I. Bekh, H. Pustovit, O. Mel'nyk (Ed.). Ivano-Frankivs'k : NAIR, 200 – 204 (ukr).